

כיסוי ראש לאישה בדורות

מתנאל חיון

מבוא

כיסוי ראש הינו נוהג קדמון שנהוג בקרב נשות ישראל שמקורו אמנם איננו מפורש בתורה אך רמוז בה.

בפרשת אישה סוטה, העוסקת באישה שהתייחדה עם אדם אחר בניגוד לרצון בעלה ואחרי שהזהיר אותה על כך, התורה מצוה (בעקבות קנאתו של הבעל למעשי אשתו) על אישה זו לבוא לבית המקדש על מנת לעבור בדיקה אם היא אכן זנתה תחת בעלה. בין יתר הציוויים שהתורה מצוה לעשות לאישה בבית-המקדש שמטרתם באופן כללי לגרום לאישה להודות שזנתה, התורה כותבת שעל הכהן המשרת לגלות את שיערה בכדי לגנותה בפני הכול:

”וְהֶעֱמִיד הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה לְפָנָיו ה' וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה” וגו'.¹

חז”ל לומדים מכאן (כפי שאביא בגוף העבודה) שגנות היא לאישה נשואה בישראל לגלות את שיערה ולמעשה זה אומר שמן התורה ישנו ציווי על נשות ישראל הנשואות לכסות את ראשן מטעמי צניעות.

לפיכך יוצא, שכיסוי הראש שנוהגות בו נשות ישראל הוא 'הלכה למשה מסיני' וממילא ברור שהוא נוהג קדמון ביותר, כאמור, בעל תוקף הלכתי חמור ומחייב. לפיכך, מסתבר מאד שלאורך כל השנים בכל קהילות קיימו נוהג זה ולא חרגו ממנו, ככל מצוה מן התורה.

¹ במדבר פרק ה'.

אף על פי כן, בעקבות התהפוכות והתמורות שהביאה לעולם המודרניזציה ברבות השנים, ניתן למצוא 'חריגות' מסוימות מנוהג ולמעשה במאה השנים האחרונות החל נוהג של נשים מסוימות ללכת ללא כיסוי ראש.²

במאמרי אנסה להתמקד, בבירור גדרי מצוה זו וכיצד התמודדו הפוסקים עם שינויים שחלו במציאות בדורות השונים בדרכים שונות על-פי תשובותיהם.

א. מקור הנוהג

פרק ה' בספר במדבר עוסק בפרשת אישה סוטה. בפרשייה זו התורה מתארת הליך שמתרחש באישה שנחשדה על ידי בעלה במעשה זנות עם אדם אחר. בראשונה, הבעל מתרה באשתו שלא תתייחד עם איש, וזה מעשה ה"קנאה" שבא בעקבות רוח הקנאה שעוברת עליו. אם האישה בכל זאת אינה שומעת בקול בעלה ומתייחדת עם אדם אחר – היא ובעלה עולים לירושלים, לבית המקדש, בו האישה נבדקת ע"י הכהן אם אכן היא "סטתה" כחשד הבעל, דהיינו אם היא נבעלה למישהו אחר.

כחלק מהליך הבדיקה, האישה עוברת מסע מפרך של הליכה ממקום למקום במקדש, הנפת הקרבן שמביאה, ביזוי ברבים ועוד כמפורט במשניות בפרק א' של מסכת סוטה - כל זה בכדי שתודה שהיא אכן נבעלה למישהו אחר (במידה וכך היה).

² הובא במאמרו של ר' רתם לוי 'כיסוי ראש לאישה וגדרי דת משה ודת יהודית', יוצרות ב', עמ'

כחלק מאקט הביזוי שהיא עוברת, הכהן מגלה את שיערה לעין כל וכמו שכתוב בפסוק יח: "וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה". חז"ל במדבר רבה מתארים את משמעות ביזוי זה:

"ופרע למה שדרך בנות ישראל להיות ראשיהן מכוסות ולכך היה פורע ראשה ואומר לה את פרשת מדרך בנות ישראל שדרך להיות מכוסות ראשיהן והלכת בדרכי העובדי כוכבים שהן מהלכות ראשיהן פרועות הרי לך מה שרצית".³

מדברי המדרש הנ"ל מוכח גם שבתקופת חז"ל רווח מנהג בקרב בנות ישראל לכסות את ראשן.

הסוגיה המרכזית העוסקת בחובת אישה נשואה לכסות את ראשה מצויה במסכת כתובות פרק "המדיר"⁴ בה לומדים חז"ל מהפסוק הנ"ל אזהרה מהתורה לבנות ישראל שלא יצאו ב"פרוע ראש", דהיינו בשיער מגולה.⁵ הראיה לכך היא שאם הכהן פורע (היינו מגלה) את שיער האישה, משמע שעד עתה הוא היה מכוסה.⁶ כך למדו בבית מדרשו של ר' ישמעאל:

³ נשא פרשה ט' אות ט"ז, וכן בספרי נשא פרשה י"א.

⁴ דף עב ע"א, וכן הובא דרשה זו גם בילקו"ש פרשת נשא סי' רמז.

⁵ כן משמע מהמשנה בבבלי דף ז' ע"א: "וסותר את שיערה", אולם רש"י פירש שם: 'מקליעתו'.

⁶ רש"י ד"ה "אזהרה" באפשרות הראשונה, ובאפשרות השנייה כותב שמכך שהכהן פורע את ראשה מכלל שעד עכשיו היה מכוסה וסיים רש"י "וכן עיקר" על הפירוש השני. ומדברי הריטב"א שם (סוף דף ע"ב ע"א) משמע שלא רואה את שני הפירושים כסותרים ומסביר שפריעת הראש היא ניוול כי יש בה משום פריצות, וממילא אסור לגלות את הראש בכלל כי זו פריצות. ועיין במאמרו של ר' רתם לוי (כיסוי ראש לאישה וגדרי דת משה ודת יהודית), **יוצרות ב** (אייר תשי"ע) 173 – 198) שהציע שלריטב"א היתה גרסא אחרת ברש"י ללא הסיוס "וכן עיקר", ולכן רואה את שני הפירושים כפירוש אחד.

”תנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע

ראש”⁷.

וכן בספרי באופן ברור יותר:

”לימד על בנות ישראל שהן מכסות את ראשיהן”⁸.

במשנה שם כתוב:

ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר, ומשמשתו נדה, ולא קוצה לה חלה, ונודרת ואינה מקיימת ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם. אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו. רבי טרפון אומר: אף הקולנית ואיזוהי קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכיניה שומעין קולה.⁹

לצורך ביאור דברי המשנה נסביר ש”דת משה” הכוונה למצוות התורה, ובהקשר של המשנה מדובר במציאות שהאישה מכשילה את בעלה באיסורי תורה. ”דת יהודית” היינו מנהגי צניעות שנהגו בהם בנות ישראל ואינם כתובים או רמוזים בתורה.

הגמרא דנה בדברי המשנה:

”איזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע. ראשה פרוע דאורייתא היא! דכתיב: ”ופרע את ראש האשה”, ותנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש! דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי

⁷ בגמ' שם.

⁸ פרשה י”א, הובא במאמר של הרב י”צ רימון 'כיסוי ראש לאישה' וכן במאמרו של הרב פרופ' מתתיהו ברויד.

⁹ בבלי כתובות עב, ע”א.

אסור. אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! ואלא בחצר, אם כן, לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבויה".

לפי דברי הגמרא אישה עוברת על איסור תורה דווקא כשיוצאת לשוק בפרוע הראש לגמרי,¹⁰ דהיינו ללא שום כיסוי. כלומר, איסור התורה הוא כשהשיער כלל לא מכוסה.

על כל פנים, אישה שיוצאת עם כיסוי מינימאלי ("קלתה") לשוק אינה נוהגת בצניעות ולכן רשאי הבעל לגרשה ולא לתת לה את כתובתה.

ואכן יש להעיר כבר כאן שבאמת רוב הפוסקים, וביניהם – הרמב"ם¹¹ ר' ירוחם, ריא"ז, הרשב"ץ ועוד מסבירים שחובת כיסוי הראש לאישה נשואה אכן מדאורייתא אלא שלא נמנתה במניין המצוות.¹²

הגמרא ממשיכה לברר את גדר חובת האישה לכסות את ראשה ועולה מדבריה שישנן רמות שונות באיסור יציאה מהבית ללא כיסוי ראש, כדלהלן.

כאן יש להעיר בדרך אגב ועל קצה המזלג, שפוסקים רבים, עסקו בשאלה אם מה שכתוב במשנה, שהבעל מוציא את אשתו על שעוברת על "דת משה" או "דת יהודית" – האם הוא מחויב בכך או שהדבר תלוי ברצונו.

¹⁰ שלטי גיבורים על הרי"ף שם כתב במפורש: "ואם לא היתה קלתה על ראשה, הרי זו אסורה מן התורה, שנאמר: 'ופרע את ראש האשה'".

¹¹ דלקמן.

¹² עיין בספר 'את צנועים חכמה' חלק א' מאמר ה: 'תוקף החיוב לכיסוי הראשי עמי' מז.

הריטב"א מסביר שהבעל רשאי לגרש את אשתו, אך אין כופין אותו לעשות כן. ומוסיף לבאר, שלבעל יש רשות לגרש את אשתו על כך דווקא אם התרה בה ועשתה כן על אף התראתו.¹³ וכך אכן פסק הרמב"ם, שהבעל רשאי לגרש את אשתו אם רוצה אך לא מחויב.¹⁴ גם מרן בשו"ע כתב שאין חיוב על הבעל לגרש, אך על כל פנים יש מצוה עליו לגרש.¹⁵

הרא"ש בתשובה כותב שאין נקראת עוברת על "דת משה" רק מתי שמכשילה את בעלה באיסורים, אך אם היא עצמה עוברת על איסורים, אפילו איסורי תורה, אין היא נחשבת עוברת על "דת משה" שהבעל רשאי לגרשה עבור כך ללא כתובה. וכך גם כתב הרדב"ז בשו"ת.¹⁶

נסכם את מסקנת הגמרא:

בשוק – מ"דת יהודית" אסורה אפילו קלתה; פריעת ראש מוחלטת אסורה מדאורייתא.

מחצר לחצר ודרך מבוי - מותרת בקלתה ואסורה בפריעת ראש מוחלטת.

בחצר - מותרת אפילו בלא קלתה.

כאן המקום להבהיר מהי בדיוק 'קלתה' וכך נבין מדוע אסרו חז"ל יציאה לשוק עם כיסוי זה.

¹³ על תחילת המשנה הני"ל.

¹⁴ הלכות אישות כ"ד, י"ד.

¹⁵ סי' קט"ו סעי' ד'.

¹⁶ חלק א' סי' תמ"ה, הובא בספר 'הצנע לכת'.

לדעת רש"י והרמב"ם בפירושו למשנה, קלתה היא כעין סל בעל שני בתי קיבול, באחד יכולה לשים את ראשה ובשני שמה את כלי התפירה שלה.¹⁷ גם המאירי כתב שזהו כובע קטן העשוי מבגד גס.¹⁸

מובן מהאמור לעיל שחז"ל אסרו לאישה לצאת ב'קלתה' מפני שזהו כיסוי בעל נקבים שלא מכסה לגמרי את השיער, אלא הוא כמעין כובע רשת, ולכן אסור לאישה לצאת בו. רק במציאות של מעבר מחצר לחצר באופן ארעי וזמני (כגון מצבי דוחק, צריכה לקחת מהשכנה משהו וכד') מותרת היא לצאת בקלתה.

לדעת ראשונים רבים הסוגיה המקבילה בירושלמי משלימה את האמור בסוגייתנו. הרי"ף בדף לב, הרא"ש בסימן ט' וכן הריטב"א על הסוגיה הסבירו באמצעות דברי הירושלמי לאיזה מבוי מתייחסת הסוגיה:

"יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר, מבוי שאין הרבים

בוקעים בו דינו כחצר וחצר שהרבים בוקעים בו דינו כמבוי".¹⁹

מדברי הירושלמי משמע שדין המבוי לעניין חיוב נשים בכיסוי הראש בעוברן בו תלוי בכמות האנשים שעוברים בו. לפיכך לא בכל המבואות מותר לאישה לצאת בקלתה בלבד, אלא דווקא אותם מבואות שכאמור לא מצויים שם רבים. בדרך כלל, בין בחצרות ובין במבואות לא היו מצויים הרבה אנשים ולכן לא הייתה חריגה מנוהג הצניעות המקובל אם אישה הייתה הולכת שם כשקלתה על ראשה. גם מחצר לחצר דרך מבוי שמותר בקלתה, זה מפני שבמבוי גם אם יש אנשים מידי פעם, הם אינם מצויים הרבה בגלל היותו משמש למעבר, ולכן אם צריכה

¹⁷ על המשנה בגיטין לעיל.

¹⁸ בית הבחירה על הסוגיית בכתובות שם.

¹⁹ כתובות פ"ז ה"ו.

לעבור ממקום צנוע [חצר] למקום צנוע [חצר שנייה] אין איסור אם עושה זאת כשלבושה ביקלתה' בלבד.

עוד יש להזכיר את הסוגיה בברכות העוסקת בהגדרת שיער מגולה של אישה.

הגמרא בברכות אומרת:

”אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר: 'שערך כעדר העזים',”²⁰.

מגמרא זו משמע שיש צד נוסף לחיוב אישה בכיסוי הראש משום שהוא נחשב ערוה.

ב. פסיקת ראשונים

הרי”ף העתיק את דברי הגמרא וממילא מובן שפוסק אותה להלכה. כאמור לעיל, הוא הביא את דברי הירושלמי המגדירים את היתר חשיפת השיער בהתאם להימצאות האנשים באזור - משמע שגם הוא מבין שהירושלמי משלים את דברי הבבלי אצלנו.²² גם הרא”ש העתיק את דברי הגמרא וגם הוא הביא את הירושלמי.²³ נראה, אם כן, שהראשונים מסכימים עם דברי הירושלמי ורואים אותו כמשלים לדברי סוגייתנו.

²⁰ שיר השירים ד, א.

²¹ דף כ”ד ע”א, הובאה סוגיית זו גם ב אוצר המדרשים (אייזנשטיין) חופת אליהו עמ’ 169.

²² כתובות דף ל”ב ע”ב.

²³ פרק ז’ סימן ט’.

הרמב"ם פוסק להלכה את המשנה בהלכות אישות:

"ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת משה: יוצאה

בשוק ושער ראשה גלוי".²⁴

לפי זה, נראה בפשטות לומר שאישה היוצאת בגילוי ראש לחוץ נכללת בקבוצה השנית המוזכרת במשנה: 'עוברת על דת משה', שאלו לכאורה איסורי תורה שבעטיים הבעל רשאי לגרש את אשתו.

המגיד משנה שם הסביר בפשטות עפ"י הגמרא שהבאנו לעיל שיציאה לחוץ בשער גלוי נחשבת "דת משה" מכיוון שהיא אסורה מהתורה, וזה תואם לדברי הראשונים לעיל שהסכימו ש"דת משה" הינה הגדרה למצוות התורה.

גם את המשך דברי הגמרא לגבי איסור יציאה ב'קלתה' בלבד פסק הרמב"ם:

"ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה

לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף

על פי שיש עליה מטפחת".²⁵

לגבי היתר השימוש בקלתה בלבד כותב הרמב"ם:

"וכן אם יצתה בראשה פרוע מחצר לחצר בתוך המבוי הואיל ושערה

מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת".²⁶

הטור לעומת זאת, כותב באופן שונה מהרמב"ם:

"ואיזו היא דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, אפילו אין פרוע לגמרי

אלא קלתא בראשה - כיון שאינה מכוסה בצעיף, תצא".²⁷

²⁴ פכ"ד הי"א.

²⁵ שם שם.

²⁶ שם שם י"ג.

הטור לא כתב שיציאה לחוץ בגילוי לגמרי נכללת בכלל 'דת משה'.²⁸ הוא רק כתב שביציאה לשוק בין בראש מגולה בין ב'קלתה' רשאי הבעל לגרש את אשתו ללא כתובה.

יש שהסיקו מדברי הטור שהוא מנה את יציאת האישה בראשה פרוע לגמרי כעבירה על 'דת יהודית' בלבד גם אם יוצאה לשוק.²⁹ כלומר, להבנה זו מה שהגמרא תמהה: "דאורייתא היא!" היינו שבאמת יציאה לחוץ בפרוע ראש אסורה מהתורה אך מוגדרת 'דת יהודית' מפני ששורשה במנהגי צניעות שנהגו בנות ישראל. זו עברה מן התורה שנמצאת בתשתית שמירת הצניעות בעם ישראל – אלא שלא נמנתה במניין המצוות.

כל הראשונים הנ"ל פסקו את הגמרא להלכה, ומכולם משמע, וגם מהטור לפי ההסבר הנ"ל, שיציאה לחוץ בפריעת ראש לגמרי אסורה מן התורה. ברם יש שניסו לדייק מבעל 'השיטה מקובצת' שחובת כיסוי הראש אינה אלא מנהג קדמון,³⁰ אבל כבר דחה הרב גורן זצ"ל את דבריהם והסביר שמה שהתכוון בעל 'השיטה מקובצת' הוא שדת יהודית (שהוא מנהג שנהגו בנות ישראל) הינה לצאת בקלתה, וכדברי הגמרא.³¹

²⁷ אעה"ז ס"י קט"ו.

²⁸ שכן בתחילת הסימן כתב מה נכלל ב'דת משה' ולא הזכיר בין הדברים יציאה לחוץ בראש מגולה לגמרי.

²⁹ עיין מאמרו של הרב פרופ' ברויד 'גילוי שיערה של אישה נשואה', תחומין כ"ז 248-265.

³⁰ ע"ב ע"א ד"ה מתני.

³¹ עיין מאמרו של הרב גורן זצ"ל 'סדר נשים', תחומין כ"ה עמ' 377.

כאמור לעיל, הגמרא בברכות מגדירה את שיערה של האישה כערווה.³² כתוצאה מהגדרה זו אסור לומר דברים שבקדושה מול שיערה.

הראשונים נחלקו בביאור הסוגיה: מרש"י משמע שיש שני איסורים עצמיים - להסתכל על השיער (לכל אדם) ולקרוא קריאת שמע כנגד השיער: "להסתכל, וכן באשתו לקריאת שמע".³³

ברור שאם באשתו, המותרת לו, אסור לקרוא ק"ש מול שיערה, קל וחומר שאר נשים שאסורות עליו.

רב האי גאון כתב שכל הסוגיה כאן עוסקת בעניין קריאת ק"ש מול השיער המגולה, אך אין הוא נחשב ערווה באופן עצמאי.³⁴ כן כתב גם הר"ר יוסף שהובא ב'אור זרוע' שמדובר בק"ש.³⁵ ראשונים רבים נוספים הסבירו שמדובר באיסור הסתכלות בזמן שקורא ק"ש, והטעם הוא שמא יהרהר הבעל שמסתכל על שיער אשתו.³⁶ אפשר לומר שגם רש"י יסכים עם ראשונים אלו אלא שהוא עסק באיסור הסתכלות בעלמא בשער האישה, שכידוע אסור גם בשאר אברים שאינם ערוה כלל אלא שאסור להסתכל בגלל שזה מביא את האדם להרהור וכפי שכתוב בהמשך הגמרא בברכות: "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף".

³² דף כ"ד.

³³ ד"ה "ערוה".

³⁴ אוצר הגאונים, פירושים ק"ב, הובא במאמרו של הרב י"צ רימון.

³⁵ הובא במאמרו של הרב פרופ' מ. ברויד.

³⁶ רא"ש פרק ג, ס"י לז וכן הרשב"א בחידושו על אתר, וכן הובא במאמרו של הרב פרופ' ברויד בשם הרקאנטי ובשם הארחות חיים שכתב בשם רבינו תם.

על כל פנים יש להעיר כאן על חילוק נוסף והוא לגבי שיערן של בתולות, שכתב רבי יהודה שירליאון וכך גם נפסק להלכה שאין כלל איסור לקרות ק"ש.³⁷ וכן הראב"ה כתב ששיער שהנהג לגלותו, כמו שערן של הבתולות, אין הוא נחשב ערוה ומותר לקרוא ק"ש כנגדו.³⁸ וכן פסק הרא"ש ששיער האישה נחשב ערוה לעניין ק"ש רק אם הדרך לכסותו. לכן, בשערן של בתולות שאין הדרך לכסותו פסק שמוותר.³⁹

לגבי קריאת שמע כנגד שער האישה, השאלה האם הוא מביא להרהורים או לא. שיער שרגילים בו שהוא מגולה, אינו מביא להרהורים ולכן מותר לקרוא ק"ש כנגדו. שיער שבדרך כלל מכוסה, אם יהיה מגולה, נחשב ערוה משום שמביא להרהורים.

יוצא, אם כן, שאין השיער נחשב כערוה כאשר הוא גלוי אלא כשמן הדין הוא צריך להיות מכוסה, אם הוא גלוי מן הדין הוא אינו מביא להרהורים.⁴⁰ לקמן נראה שיש מהפוסקים האחרונים שמצדדים כך גם לאור המצב בימיהם.

³⁷ לקמן. לאפקי משיטת רב יוסף שהוא ב'אור זרוע' הנ"ל הסובר שאף כנגד שערן של בתולות אסור לקרות ק"ש משום שהוא נחשב ערוה.

³⁸ הובא במרדכי ברכות ס"י רמ"ז.

³⁹ פ"ג ס"י ל"ז.

⁴⁰ עיין גם במאמרו של הרב יעקב אריאל שכתב כך – 'מעל ומעבר' מ' 55.

ג. פסיקת השו"ע והאחרונים

להלכה העתיק השו"ע את לשון הטור והכניס בתוכם את דברי הרמב"ם לעיל:

"איזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל. ואלו הם הדברים שאם עשתה אחת מהם עברה על דת יהודית: יוצאת לשוק או למבוי מפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחות".⁴¹

יוצא אם כן, שגם לדעת הטור וגם לדעת השו"ע לכאורה עולה שיציאה לחוץ - בין בראש מגולה לגמרי בין בקלתה - אסורה מ"דת יהודית" בלבד. כלומר, הם לא מסווגים את יציאה לחוץ בראש מגולה כ"דת משה" וממילא אינם סוברים שאיסור זה מן התורה, ובניגוד לדברי רמב"ם.⁴²

לעיל הצענו הסבר לפיו יש לומר שהטור, ולפי זה גם השו"ע, סוברים שמיציאה לחוץ בשער מגולה אינה אסורה מהתורה אלא שהיא מוגדרת דת יהודית כיוון שקשורה למנהגי צניעות של בנות ישראל. ואכן, נושאי הכלים על השו"ע הלכו בכיוון של הגמרא ורוב הראשונים לפיו יציאה לחוץ בלי כיסוי כלל אסורה מהתורה.

בעל ה'בית שמואל' כתב שיציאה בגילוי הראש לגמרי אסורה מהתורה ונכללת ב- 'דת משה' לבין יציאה לחוץ בקלתה בלבד הנכללת בכלל 'דת יהודית'.⁴³ כן משמע מהגר"א בביאורו.⁴⁴

⁴¹ סי' קט"ו ס"ד.

⁴² ראייה נוספת שהשו"ע פוסק שאיסור זה רק מדרבנן, כתב הרב פרופ' ברויד היא מכך שכלל השו"ע בסי' כ"א סעי' ב' את איסור יציאה בראש פרוע בין בפנויה ובין בנשואה באותו סעיף: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק - אחד פנויה ואחד אשת איש".

⁴³ ס"ק ט".

כלומר, מנושאי הכלים על השו"ע נראה שמבינים בדעת מרן (ולא חולקים) שיש לחלק בין דת משה (דאורייתא) לדת יהודית, וכפשטות דברי הגמרא.

הסבר שונה הציע הרב פרופ' מתתיהו ברויד. לדעתו, הן הטור והן השו"ע חולקים על הרמב"ם וכוללים ב"דת משה" רק איסורי דאורייתא ממש, ואילו יציאה לחוץ, גם בראש מגולה, נכללת ב-'דת יהודית' כיוון שאסורה רק מדרבנן. מה שכתוב בגמרא: "דאורייתא היא!" היינו שהאישה מכשילה את הרואים באיסור "לפני עיור".⁴⁵ אפשרות נוספת שהוא מציע בביאור דברי הטור והשו"ע היא שכיוון שאיסור יציאה לחוץ בראש מגולה ידועה ומפורסמת לכל, נחשבת היא כאיסור "דאורייתא", אבל מצד הדין אין לה תוקף של איסור תורה. עוד הוא הוכיח טענתו מלשון הגמרא: "מכאן אזהרה לבנות ישראל וכו'" שאין מדובר באיסור דאורייתא אלא מדרבנן.⁴⁶

על כל פנים, כאמור רוב הראשונים וגם האחרונים הבינו שבפריעת ראש מוחלטת בחוץ יש איסור תורה.

בעניין שיער באישה ערוה, פסק בשו"ע שהאיסור להסתכל על שיער האישה הוא בין בזמן ק"ש ובין בשאר הזמנים גם בלי קשר לק"ש. על כל פנים, גם הוא כתב לחלק. לגבי ק"ש פסק: "שער של אישה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו. הגה: אפילו אשתו. אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר. הגה: והוא הדין שערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן".⁴⁷

⁴⁴ ס"ק ח', שכתב על דברי השו"ע: "לשוק" שדווקא בקלתה אסור מ'דת יהודית'.

⁴⁵ גילוי שערה של אישה נשואה, תחומין כ"ז עמ' 248-265.

⁴⁶ בכתובות שם. ע"ש במאמר שמוכיח מכמה מקומות בש"ס שכתוב לשון זה ואין הכוונה דווקא לאיסור דאורייתא.

⁴⁷ או"ח סי' ע"ה סעי' ב'.

בנוגע לקי"ש, ברור שרק שיער שרגיל להיות מכוסה אסור מפני שמביא להרהורים, אך אם רגיל להיות מגולה מותר.⁴⁸

על כל פנים, לגבי הסתכלות בכלל פסק מרן ב'אבן העזר':

"ואסור לשמוע קול ערוה או לראות שעה".⁴⁹

לפי זה, יש פוסקים שצידדו בכך שהאישה צריכה לכסות את שעה אפילו בביתה מהטעם שהוא מוגדר ערוה.⁵⁰ כך נראה מפסק השו"ע שכלל שעה עם קולה, וכך כתב מרן בעל ה'חפץ חיים' רבי ישראל מאיר הכהן מראדין בספרו 'נדר עולם':

"דע עוד, דמלבד איסור פרוע הראש, יש עוד עניין אחד שמחמת זה צריך להיות שעה תמיד מכוסה בביתה אפילו איזה כיסוי... דהשער הוא בכלל ערוה, כמו שאמרו חז"ל: 'שער באישה ערוה'".

מובן שהשיער בעצמו אינו ערוה, שהרי ידוע שפנויה מותרת ללכת ללא כיסוי ראש⁵¹ וכאמור לעיל בדברי הרמ"א, מותר אף לקרוא כנגד שערן (הואיל ואינו מביא להרהור כי אנו רגילים שהוא מגולה), אך משעה שאישה מתחתנת שעה נחשב ערוה.⁵² מאידך, יש גם פוסקים המצדדים שכיום הואיל ונוהג זה נפרץ

⁴⁸ משנ"ב סוף ס"ק י', וכן ס"ק י"ג. הדבר תלוי במנהג המקומות.

⁴⁹ אה"ע סי' כ"א סעי' א'.

⁵⁰ וכמו הפוסקים הנ"ל אבל לא מטעמייהו, אלא בגלל הטעם של ערוה וכאמור.

⁵¹ אף על פי שכתב מרן באעה"ז סי' כ"א סעי' ב': "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש", ביארו נושאי הכלים (בית שמואל, חלקת מחוקק ועוד) שמדובר בפנויה שנבעלה, אך בפנויה בתולה אין איסור. וכן כתב במפורש באו"ח סי' ע"ה סעי' ב' ש"בתולות דרכן לילך פרועות הראש".

⁵² עפ"י מאמרו של הרב י"צ רימון.

הרבה אין שיער אישה נשואה נחשב כערווה גם לעניין אמירת דברים שבקדושה.⁵³

החזון איש מסביר שההלכה קבעה שעל אישה לחבוש כיסוי ראש לא רק משום ששערה ערווה אלא גם ליצור הבדלה בינה לבין אחרים. הבדלה כזו, מונעת 'חריגות' המביאות לפירוק התא המשפחתי.⁵⁴

ד. ראש מגולה בחצר ובביתה

כאמור לעיל, מדברי הבבלי לעיל עולה שישנה הדרגתיות ברורה ומאד מסתברת ברמת גילוי השיער במקומות שונים, ולפי דברי רוב הראשונים עולה התמונה הבאה:⁵⁵

א) במקום שרבים מצויים [שוק וכד'] – אסורה מהתורה ("דת משה") לצאת בגילוי ראש לגמרי, ובקלתה אסורה מ"דת יהודית".

ב) במבואה לחצרות – מותרת בקלתה ומשמע שאסורה מ"דת יהודית" בגילוי שיער לגמרי.

ג) בחצר שלה – בפשטות משמע, וכן כתבו רוב הראשונים, שמותרת בגילוי ראש לגמרי.

⁵³ עיין תשובת הגר"מ פיינשטיין אה"ע חלק א' סי' קי"ד, וכן לקמן בדברי הבן איש חי בספרו "חוקי הנשים" וכן בדברי ערוך השולחן.

⁵⁴ הובא במאמר של הרב י"צ רימון הני"ל.

⁵⁵ עפ"י התוס' והר"ן, וכפי שסיכם גם הריטב"א "ושלשה דינים בדבר" וכו', ע"ש.

כלומר, מהבבלי יוצאת תמונה ברורה שבחצרה ובבית מותר לאישה לגלות את שערה לגמרי. מאידך גיסא, מהירושלמי משמע שאסור לאישה להיות בראש מגולה אפילו בחצר:

"ר' חייה בשם ר' יוחנן: היוצאה בקפליטין⁵⁶ שלה - אין בה משום ראשה פרוע. הדא דתימא לחצר".⁵⁷

מדברי רוב הראשונים נראה שלא קיבלו את דברי הירושלמי האוסרים גילוי ראש בחצר, כך נראה מהרי"ף שלא הביא את הדברים,⁵⁸ וכן הרא"ש, הרמב"ם והטור לא כתבו לאסור בזה. בעלי התוס' בסוגייתנו כתבו במפורש שבחצר מותרת.⁵⁹

על כל פנים, לא מעט פוסקים פסקו כירושלמי הזה, ובמרכבת המשנה נטה להסביר שגם הרמב"ם סובר כירושלמי.⁶⁰ ברם, יש לציין שהרמב"ם לא כתב במפורש מה הדין בחצר, והרב אילן כהן ניסה לדייק מכך שהרמב"ם לא כתב מה הדין, שסובר כרוב הראשונים שבחצר מותרת האישה בפריעת הראש לגמרי.

הרב אילן כהן רצה להסביר שחלק מהראשונים לא אסרו גילוי ראש בחצר כירושלמי כי הבינו את הירושלמי אחרת. לשיטתם, הירושלמי לא אסר אלא בחצר שהיא כמבוי, דהיינו בחצר שיש בה תדירות גבוהה של המצאות אנשים.

⁵⁶ 'קפליטין' זה כיסוי לא גמור המקביל לקלתה שבבבלי (עפ"י פרופ' מתתיהו ברויד).

⁵⁷ ירושלמי כתובות ז, ו.

⁵⁸ כתובות דף ל"ב, בעוד שהביא שם את שאר דברי הירושלמי ומשמע שלא סבירא ליה דברי הירושלמי בנוגע לאישה בחצרה.

⁵⁹ כתובות ע"ב: ד"ה "ואלא".

⁶⁰ הובא במאמרו של ר' רתם לוי, וכן עולה מהבאר שבע (שהביאו שם) שכתב שמשמע מדברי הרמב"ם שיש שלושה כיסויים, וכיסוי התחתון ביותר ששמו "כיפה" שאישה לובשת אותו תמיד גם בבית, ובחצר כתב מרכבת המשנה שצריכה מטפחת (אותה רשת שהבאנו לעיל עפ"י הבי"ח).

הבית יוסף הבין בשיטת הטור שאמנם אין איסור, אך לא הגון לאישה להיות בראש פרוע גם בחצר.

ולהלכה פסקו הרבה האחרונים שגם בחצרה אישה צריכה להיות עם כיסוי ראש, ביניהם הבי"ח, המגן אברהם והמשנה ברורה.⁶¹ פסיקה זו מתבססת גם על מה שכתוב בזוהר פרשת נשא⁶² על אישה בשם קמחית שבזכות שזוהרה שלא יראו קורות ביתה את שערות ביתה יצאו ממנו כהנים גדולים.⁶³ אם זה הטעם הבלעדי, יש לומר שזו מידת חסידות ולא שורת הדין.

ברם, הבית יוסף דייק מדברי הטור שבחצר אין בעיה בפרוע הראש: "נראה מדבריו בהדיא שיוצאה לחצר פרועת הראש ממש לית לן בה [כלומר, אין בזה איסור]".⁶⁴ וכך צידד בדרכי משה לדינא.⁶⁵

הרב אילן כהן סיכם את השיטות בקצרה כדלהלן:

- א. רוב הראשונים (רש"י, תוספות, רשב"א, ריטב"א ר"ן שיטה מקובצת ועוד) מותר לאשה להסתובב בחצרה ללא כיסוי ראש כלל. וכן פסק הבי"י, ולכן תמה על דעת הטור שמשמע מדבריו שאין זה דבר הגון.
- ב. חלק מהראשונים (הבי"ח בהסבר הרמב"ם והטור וכן דעת הערוך והמאירי) - יש לאסור לאשה להסתובב בחצרה ללא כיסוי ראש כלל (ולפי

⁶¹ הובאו במאמרו של הרב י"צ רימון וכן במאמרו של הרב א. כהן.

⁶² וכן בבבלי יומא דף מ"ז ע"א.

⁶³ הובא במג"א סי' ע"ה ס"ק ד' וכן במשנ"ב שם ס"ק י"ד. אמנם יש לציין, שה'תוספות ישנים' העירו שהיתה מכסה שערותיה בשעה שהיתה יכולה לגלותם, משמע שהם סוברים שמה שעשתה זה מידת חסידות שאינה מחייבת את שאר הנשים.

⁶⁴ סי' קט"ו סעי' ד'.

⁶⁵ שם סעי' ד', אלא שכתב ש"שיש בדבר צניעות ששום אישה לא תראה שעה כלל אפילו בבית".

דעת המאירי הדבר מגונה). כן נראה שזוהי דעת הסמ"ג והשלטי גיבורים שיש איסור אף בחצר להסתובב ללא כיסוי ראש כלל.⁶⁶ מ"מ אף לשיטתם מספיק כיסוי ראש חלקי בחצר.

אעפ"י שבשו"ע⁶⁷ לא הזכיר מה דינה של אישה בחצר יש אולי לומר שכיוון שדבר זה פשוט שאין בזה כלל איסור, לא כתב גם שמותר לה בגילוי הראש לגמרי.⁶⁸

מצד שני, יש לומר שיפסוק כפי שכתב בבית יוסף כדלעיל שאין שום בעיה שתהיה בחצר ללא כיסוי ראש כלל. אכן הט"ז הסיק להקל אך כתב לחלק: מה שמשמע מהבבלי שמתיר ללכת בגילוי ראש לגמרי בחצר, מדובר בחצר פרטית שנמצאת שם יחידה, ולכן לא צריכה בכיסוי ראש, ומה שאוסר הב"ח עפ"י הירושלמי מדובר בחצר שיש בה מעט אנשים.⁶⁹ לפי הסברו של הט"ז, אין כלל מחלוקת בין הבית יוסף לב"ח. גם היחלקת מחוקקי הבין בדברי השו"ע שלא אוסר כלל גילוי ראש בחצר, אך על כל פנים הביא את דעת הב"ח כדעה מחמירה ואוסרת בזה, ומשמע שגם בחצר ריקה מאנשים הוא פוסק לאיסור.⁷⁰

כאמור, לפי מעשה קמחית המובא בזהר ניתן להבין שגילוי ראש אסור גם בבית ריק מאנשים.⁷¹

⁶⁶ והובאו דבריהם בבית שמואל באה"ע"ז סימן קטו אות ט.

⁶⁷ סי' קט"ו.

⁶⁸ כי שם עסק באילו מקרים יוצאת אישה על שעברה על דת יהודית.

⁶⁹ ס"ק ה' שכתב: "אבל בחצר יחידי לגמרי אין שם איסור אפילו בפריעה לגמרי". הסבר זה בט"ז ראיתי במאמרו של הרב אילן כהן.

⁷⁰ שם סעי' ט'.

⁷¹ שכן היא העידה ש"לא ראו קורות ביתה שערות ראשה.

מאידיך גיסא, כדעת המג"א והמ"ב צידד גם ה'בית שמואל' וכתב שיש על כל פנים איסור לכתחילה בגילוי הראש לגמרי גם בחצר.⁷²

ברם, ראוי לציין שעל פי דברי הירושלמי לעיל (המבדילים בין מבואות שונים) יש להבדיל בין מציאות בה יש אנשים בבית או בחצר שאז יסכימו כל הפוסקים, ככל הנראה, שצריכה לחבוש כיסוי ראש,⁷³ ובין מצב שאין אנשים בבית שאז יש מקום להקל כדעת חלק מהפוסקים שמקילים בביתה.⁷⁴

⁷² שם סעי' ט'.

⁷³ כ"כ הרב י"צ רימון במאמרו.

⁷⁴ גם זה שם, וכך נטה להקל הרב י"צ רימון במאמרו כפי שהקל מעיר הדין בעל האגרו"מ, אעפ"י שגם הוא כתב שראוי להחמיר כי "כך יצא מפי גדולי" הוא החת"ס, וגם משום מעשה של אישה בשם קמחית שמובא בזוהר שבזכות שנוהרה שלא יראו קורות ביתה את שערות ביתה יצאו ממנו כוהנים גדולים.

ה. "שערה חוץ לצמתה"

נושא מאד רלוונטי לענייננו שיש לתת עליו את הדעת ועל-פיו התירו פוסקים רבים לגלות חלק משערה של אישה, הם דברי הרשב"א בחידושו לסוגיה בברכות שהביא את דברי הראב"ד על מה שאמרו חז"ל 'שיער באישה ערוה':

"פירש הראב"ד ז"ל דאפשר דוקא ממקום צנוע שבה ועלה קאתי ר"ח למימר דשוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה אף על פי שאינו מקום צנוע באיש, אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד".⁷⁵

מדברי הראב"ד עולה שגם באישה נשואה ישנם חלקים בשיער שאין איסור לגלותם. דברי הראב"ד כאמור נפסקו ברמ"א.⁷⁶ לפי זה יש לברר - איזה חלק מהשער וכמה מהשער מותר לגלות?

ואכן בדבר זה נחלקו הפוסקים ולהלן עיקרי השיטות:

* בשו"ת 'חתם סופר' כתב שאין היתר לאישה להוציא אלא את מעט השעות המבצבצות שהיא לא מצליחה להסתיר, אך מלבד זה כל שערה צריך להיות מכוסה.⁷⁷ כלומר, להבנתו 'צמתה' זה המקום בו האישה כונסת וסוגרת את שערה תחת כיסוי הראש ואם משם יוצא שיער אין בזה בעיה.⁷⁸ כך משמע גם מדברי המשנה ברורה,⁷⁹ מהספר 'אהל מועד'⁸⁰ ומלשון הרמ"א שכתב ששערות

⁷⁵ דלעיל.

⁷⁶ או"ח סי' ע"ה.

⁷⁷ או"ח סי' ל"ו.

⁷⁸ כגון באזור הפאות על יד האזניים וכד' כראיה לשיטתו הוא מביא את הירושלמי במסכת סוכה פרק החליל.

⁷⁹ או"ח סי' ע"ה ס"ק י"ד.

אלו "רגילים לצאת מחוץ לצמתן" ולא כתב ש"רגילות להוציא" וכד' – משמע שאלו שערות שקשה לכסות אותן ויוצאות מעצמן.⁸¹

* לשיטתו של מהר"ם אלאשקר מותר לאישה להוציא מקצת מאותו שער שנהגו הנשים להוציא להתנאות בו.⁸² שיטה זו מבוררת מדבריו בתשובה לשאלה אם יש לחוש לשער זה שבמקום מסוים נשים נהגו לגלותו. הוא כתב שסיבת ההיתר לאישה להוציא צמה מחוץ לשערה היא משום שבני אדם רגילים בו ואין הוא מביא להרהור ולכן אין הוא מוגדר כערווה:

"איברא דאין בית מיחוש לאותו שיער כלל (שמחוץ לצמתה) כיון שנהגו

לגלותו, ואפילו לקריאת שמע".⁸³

אלא שיש לדון, האם המהר"ם אלאשקר מתיר להוציא חלק משמעותי משערה של אישה לחוץ או שאין כוונתו אלא למעט השערות שמבצבצות ויוצאות, כדברי הי'חנתם סופר'.

ה'צמח צדק' הבין שהמהר"ם אלאשקר מתיר לאישה לגלות ממש חלק משערה בסוף (ולא רק שמבצבץ ויוצא כתוצאה מכך שלא מצליחה להכניס אותו), כיוון שנשים נהגו לגלותו, ולכן חלק עליו בתוקף.⁸⁴ כך הבין גם הרב י"צ רימון.⁸⁵ לקמן נראה שיש שסמכו על תשובה זו כבסיס להקל במצב מסוים.

⁸⁰ הובא ב'את צנועים חכמה' עמ' ע"ו.

⁸¹ כך דייק הרב הבר ב- 'את צנועים חכמה' שם.

⁸² שו"ת מהר"ם אל-אשקר סי' ל"ה.

⁸³ בהתייחסו למנהג רווח שהיה באזור שלו שנהגו הנשים להוציא שער חוץ לצמתן ושיש רבנים שיצאו נגד מנהג זה, הובא במאמריהם של הרב י"צ רימון וכן של הרב פרופ' ברויד.

⁸⁴ הובא בספר 'את צנועים חכמה'.

⁸⁵ מאמר 'כיסוי ראש לאישה' בקובץ "לביתך נאווה קודש".

* כשיטה אמצעית, הרב פיינשטיין בתשובה פירש את דברי הראב"ד באופן שונה וכתב שמותר להוציא קצת פחות מטפח מרובע מהשער (מלפנים או מאחור) היינו קצת פחות מכ-4 ס"מ לאורך כל הראש (16 ס"מ בסך הכל).⁸⁶ כך גם פסק הגר"ע יוסף,⁸⁷ וכתב שמקור ההיתר הוא דברי מהר"ם אלאשקר לעיל בעניין מנהג בנות ישראל לגלות מקצת שערות ראשן כדי להתנאות.⁸⁸

עוד כתב הרב עובדיה יוסף שכיוון כך מנהג נשות ספרד - לגלות מקצת שערות ראשן, רגילים בשערות אלו ואין הם מביאים להרהור,⁸⁹ אולם בעל הישדי חמד' כתב שהגר"ח פלאגי יצא נגד המנהג להוציא מקצת השערות.⁹⁰ ממילא שמובן שגם בקרב בנות ספרד המנהגים חלוקים.

יש להעיר, גם הרב פיינשטיין סובר שלכתחילה יש לכסות את כל השערות כדעת היחיתם סופר,⁹¹ ובאמת שהרבה פוסקים פסקו כחת"ס על בסיס דברי הזוהר פרשת נשא הנ"ל.⁹² וכן הרב י"צ רימון כתב שיש לכתחילה להחמיר כדעת רוב הפוסקים ושמעת הרב פיינשטיין היא "חריגה" וגם מי שנוהגת להקל כמוהו לא

⁸⁶ שו"ת אגרו"מ אה"ע ח"ג סי' נ"ח.

⁸⁷ אוצר דינים לאישה ולבת עמי' שסט-שע, הובא במאמרו של הרב י"צ רימון.

⁸⁸ הובא בפרק 'אוצר דינים לאישה ולבת' ר' יצחק יוסף העי' ט"ו הביא את דברי אביו הגר"ע יוסף שכתב שהמקור הוא תשובת המהר"ם.

⁸⁹ הובא בספר 'את צנועים חכמה' עמי' ע"ט.

⁹⁰ הובא גם כן שם.

⁹¹ וכפי שמציין הטעם: "הואיל ויצא מפי גדולי".

⁹² מג"א באו"ח סי' ע"ה ס"ק ד' שציטט את דברי הזוהר בפרשת נשא וסיים: "וכן ראוי לנהוג" והביאו המשנ"ב שם ס"ק י"ד, וכן פסק בשו"ת תשובה מאהבה סי' מ"ה - הובאו במאמרו של הרב י"צ רימון.

תגלה יותר מ-4 ס"מ.⁹³ אם דעת הגר"מ פיינשטיין לדבריו היא חריגה, בוודאי שאין לסמוך לכתחילה על הבנה מסוימת בדברי מהר"ם אלאשקר.⁹⁴

* שיטה נוספת הוא שיטתו של ה'צמח צדק' דלעיל שהחמיר ביותר וכתב שדברי הרשב"א הם רק היתר לקרוא לפני שערות הפנים של האישה בלבד ולא נגד שערות ראשה.⁹⁵ כלומר, לדבריו, הרשב"א כלל לא עוסק בשערות הראש.

הרב הבר כתב למסקנה שאם מישהו רוצה להקל כרמ"א (שפסק כרשב"א), יכול להקל עפ"י הבנת החת"ס והמ"ב שלא הקלו אלא במקצת השערות שמבצבצות ויוצאות כי קשה לכסותן.⁹⁶

פוסקים רבים צווחו על מציאות בהן נשים לא היו מכסות כלל את שערן, ביניהם בעל 'ערוך השולחן' ואלו דבריו:

"ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל, ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות או לנו שעלתה בימינו כד! מיהו על כל פנים לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה

⁹³ במאמרו הנ"ל.

⁹⁴ כשמוכח מכמה מקומות בחז"ל ש'צמתה' או 'צומת' היינו מקום שמכוסה/נסגר משהו, ועיין ישעיה מ"ז, ב' ובמצודת ציון שם, ובירושלמי מסכת סוכה פרק ה' הלכה א' בפירוש קרבן העדה שם ד"ה "מצמתא" שפירש ל' סגירה, וכ"כ בפני משה שם, וכן בבבלי מסכת שבת ק"ט. מי שנגפה ידו או רגלו "צומתה בין" היינו טובל בין שישגור ויעצור את זרימת הדם.

⁹⁵ עיין 'את צנועים חכמה' עמ' ע"ז בהסבר שיטתו.

⁹⁶ 'את צנועים חכמה' עמ' צ"ח.

וכמ"ש המרדכי בשם ראבי"ה בספ"ג... וכיון שאצלינו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור".⁹⁷

פוסקים רבים עסקו בבעיה הזאת שהייתה בימיהם, וכל דיונם נסב סביב הנפקא מינה בעניין אמירת דברים שבקדושה (כדברי בעל ערוה"ש),⁹⁸ או לעניין שלא צריך הבעל לגרש את אשתו.⁹⁹

בניגוד לפוסקים אלו עוסק הרב משאש בשאלת החיוב בכיסוי ראש בעצמה. בתחילת תשובתו הוא פותח בכך שבאזור מגוריו, במרוקו, הרבה נשים הקפידו על כיסוי הראש. ברם, מעת פלישתם של הצרפתים עניין זה התערער מאד, ואלו דבריו:

"וכן בכל ערי המערב טרם בוא הצרפתים, ואך אחרי בואם במעט זמן, **פרצו בנות ישראל גדר בזה**, וקמה שערוריה גדולה בעיר מהרבנים והחכמים ... ועתה כל הנשים יוצאות בריש גלי פרועי שער, זולת הזקנות הן שמכסות את ראשן".

בגלל המצב השורר, הרב משאש בא בתשובתו "ללמד זכות" כדבריו על התופעה. כלומר, יש להבהיר כהקדמה שאין הרב משאש בא חס וחלילה להתיר את המצב הקיים, אלא הוא בא לסגור במידה מסוימת על הנוהגות כך.

אחד מצדדי הזכות שהוא מלמד עליהן הוא פירושו הראשון של רש"י בכתובות על דברי ר' ישמעאל:

"מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור".¹⁰⁰

⁹⁷ או"ח סי' ע"ה סעי' ז', הובא במאמרו של הרב פרופ' ברויד.

⁹⁸ עיין ביבי"א ח"ו סי' י"ג, ובשרידי אש ח"א סי' ח'.

⁹⁹ עיין אגרו"מ אה"ע ח"א סי' קי"ד וכן ביבי"א ח"ג אה"ע סי' כ"א.

הוא מסביר שלפי הדברים הנ"ל של רש"י, מוכח שכל מטרת הסרת הכיסוי הוא לנולה, וכמובן הטעם שעושים כן הוא מידה כנגד מידה, כאמור.

לפי הטעם הזה, הוא מסביר, התורה במקרה הספציפי של סוטה מצווה לנולה אולם אם חפצה האישה להיות מנוולת אין בכך איסור. באופן כללי, לאף אדם אחר אסור לעשות זאת. לאף אדם, מלבד האישה מכיוון שברור שאם אדם רוצה לפגוע בעצמו הוא רשאי.

ברם, יותר מזה הוא אומר:

"וא"כ עתה שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להן בכיסוי הראש שום צניעות וכל שכן שאין להן בגלוי הראש שום נוול, ואדרבה גלוי שערן הוא הודן והדרן ויופיין ותפארתן ובגלוי שיער מתגאה האשה לפני בעלה ובוועלה, אם כן נעקור האסור מעיקרו ונעשה היתר".

כלומר, מכיוון שגילוי השער כיום אינו ניוול בכלל, מציע הרב משאש זצ"ל שכיום הוא אינו אסור, בניגוד לפעם.

עוד הוא מוכיח שפירוש דברי ר' ישמעאל לעיל בכתובות אין הכוונה רק לגילוי השיער מכיסויו, אלא סתירת השיער מקליעתו, דהיינו מהקשירות שהאישה עושה בשיערה כדי לארגן אותו.¹⁰¹

לפי זה, אין כלל איסור, גם בתקופות קדומות יותר לצאת ללא כיסוי אם השיער קלוע ומאורגן ע"י קשירות, וכפי שהוא אומר:

"אבל אם רק מגלה וקלוע או סרוק ומתוקן שאין לה בו שום נוול לית לן בה, וכל זה הוא אפילו לפי זמניהם".

¹⁰⁰ ד"ה אזהרה.

¹⁰¹ עיין שם שמוכיח זאת מהבבלי סוטה ח' ע"א ממשמעות המילים: "סותר את שיערה".

והוא מסיים את דבריו במסקנה מעשית:

"המורם מכל זה, שדבר זה של כסוי הראש בנשים אינו אלא מצד המנהג דוקא, שחשבוהו בזמן הקודם לצניעות, והעושה הפך המנהג, היתה נחשבת לפרוצה, אולם עתה שהנשים עלו בהסכמה, שאין להם בזה שום נוול ושום פריצות חלילה, ואין בכסוי הראש שום צניעות, רק צביעות, ועברה על מצוה שהזמן גרמה, אם כן אזדא ליה אסורא" [-כלומר, אין בזה כלל איסור כיום].

ברם, עולה כאן שאלה מתבקשת ופשוטה – וכי בגלל שכך נהגו נתיר דבר האסור מהתורה!?

ולכן הוא מסביר בתשובה שכיסוי הראש לאישה הוא "מנהג שבטל טעמו" וכיום בגלל מה שמקובל בחברה אין כבר חיוב לכסות את הראש, וחזר שיערן של נשואות להיות כשל בתולות. ולכן, השלכה נוספת שיש לכך, הוא מסביר, שלשערן של נשואות אין כבר גדר של "ערווה" לעניין אמירת דברים שבקדושה מולו.

גם הרב יהושע באב"ד כתב שעניין כיסוי הראש (גם בנשואה) תלוי במנהג בשו"ת ספר יהושע:

"אם היה בהיפוך, שתלכנה נשואות בגילוי ובתולות מכוסות, היו בתולות אסורות ונשואות מותרות."¹⁰²

לאור דבריו, נראה שגם הוא יסכים עם הרב משאש שבמקומות מסוימים, כגון באותם מקומות במרוקו, אין כבר חובת כיסוי ראש כלל.

¹⁰² פ"ט, הובא במאמרו של הרב פרופ' ברויד.

כמובן ששיטת הרב משאש זצ"ל מאד ייחודית ופוסקים רבים לא מסכימים עם הנחותיו, אלא רואים את חובת כיסוי הראש כחובה הלכתית לכל דבר שאין היא תלויה כלל בנוהג של החברה.

יש פוסקים שאמנם לא כתבו להתיר את הדבר, אך על כל פנים לימדו זכות. רבינו יוסף חיים בספרו "חוקי הנשים" כתב:

"והביטו הנשים על אנשי אירופה, מנהגם לא להסתר מפני זרים, ובכל זאת מלבושיהם מסודרים, לא מתגלה בגופם, רק פניהם וצוארם, כפות ידיהם וראשם. ואמת נכון מגולה שערם - לפי הדין שלנו אסור הדבר, אבל יש להם איזה התנצלות, כי אומרים לא נתיישב המנהג הזה אצל כל נשותיהם, מבנות אומתם וחוף לאומתם, נעשה גילוי השיער כמו גילוי פניהם וכפות ידיהם, ואינו גורם הרהור אצל האנשים, במבט עיניהם".¹⁰³

גם תלמידו כף החיים כתב דברים דומים על נשות אירופה והסיק שמותר גם לקרוא דברים שבקדושה כנגדן.¹⁰⁴

הרב גורן זצ"ל הסתמך על תשובת מהר"ם אלאסקר להקל לאישה שהביעה את הקושי הנפשי הרב שלה לכסות את ראשה, וכתב להתיר להוציא מקצת השערות להתנאות.¹⁰⁵ בתחילה הוא מסתייג מלפסוק כמותו מעיקר הדין (לאור זאת שפוסקים רבים חלוקים עליו), אך לאור המצב פסק הרב גורן שמותר לאישה הזו להוציא חלק משמעותי ביותר משערות ראשה, וכפי שהוא כותב:

¹⁰³ דף נה.

¹⁰⁴ הובא במאמרו של הרב פרופ' ברויד.

¹⁰⁵ 'סדר נשים', תחומין כ"ה עמ' 377.

"מעיקר הדין לא הייתי מורה לך את אשר מביא מהר"מ אל-שקר על כיסוי הראש... אבל לאור זה שאיסור זה פוגע בך מאד ואינו נותן לך מנוחה, לפי מכתבך, יכולה את לסמוך על המהר"מ אל-שקר ע"י שתכסי חלק מקדקד הראש בכיסוי כל שהוא, ושאר השערות יישארו מגולות לצדדין, עד אשר תתבגרי ותוכחי שאין האיסור הזה פוגע ביפיך, ותקבלי עליך מרצון את דת משה וישראל לפי דעת כל הפוסקים".

ניתן לראות בבירור מדבריו של הרב גורן זצ"ל מעין פשרת-ביניים, מצב זמני בלבד המסתמך על דעת יחיד. אין הוא מחדש ומתיר לגמרי מעיקר הדין גלות את שערות הראש, כדברי הרב משאש זצ"ל, אך הוא מציע פשרה שאולי תביא למצב מתוקן יותר, כדבריו. דבריו, כאמור, מסתמכים על ההבנה בדברי מהר"ם שהתיר להוציא חלק מהשיער כדי להתנאות.

ו. סיכום

במאמר זה דנו בחיוב אישה נשואה לכסות את ראשה. התברר לנו שהמקור לחיוב זה מופיע בתורה כבדרך אגב בפריעת ראשה של אישה סוטה. מקור רמוז זה הוביל את חז"ל לקבוע לו גדרים הלכתיים של מנהג 'דת משה' ו- 'דת יהודית'. הגדרה מסוג זה הובילה את הפוסקים, ראשונים ואחרונים, לדון על תוקפן של הגדרות אלו במציאות משתנה. מהדיון עלו מסקנות באשר למנהג הראוי לכתחילה של כיסוי כל הראש, המנהג המקל במצבים שונים, בחצר, במבוי, גילוי מקצת השערות שקשה לכסותן וגילוי שערות שהאישה מתנאה בהן ואף מצאנו לימוד זכות על נשים שלא מכסות ראשן כלל (אף שאין להתיר זאת על פיו להלכה).